

**АБЫЯКАВАСЦЬ ЯК ВОБРАЗ СУЧАСНАСЦІ
(НА ПРЫКЛАДЗЕ РАЗГЛЯДУ МАЛОЙ ПАЭМЫ
«ГУЛЯНКА Ё ДЭКАРАЦЫЯХ» У.С. КАРАТКЕВІЧА)**

«Кожнаму адмераны свой прызначаны шлях», – так лічыць народная мудрасць. Таму ў беларусаў ёсць міфічны персанаж – Кон. І мы верым, што жыццё лёсам наканавана. Думка аб абмежаванасці існавання дае вельмі значны штуршок для ўвасаблення асабістых задум у жыцці. Мы паскараем тэмп жыцця, але ўсё роўна не можам угнацца за павелічэннем патрэб у выкарыстанні прынцыпу самарэалізацыі. Можа, гэта адбываецца таму, што патрэба ў самарэалізацыі – плынь, якая прыйшла да нас з-за акіяна і для нашай беларускай ментальнасці зусім не характэрная, і нам патрэбна нешта іншае?

У 2016 г. адзначаны 86-ы год з дня нараджэння Уладзіміра Сямёнавіча Караткевіча. Яго творчасці нельга даць адзначную характарыстыку – гэта феномен у беларускай літаратуры, разглядам якога даследчыкі будуць займацца яшчэ шмат дзесяцігоддзяў. Так, яшчэ і не знойдзены адказ на пытанне, як сцэнічна ўвасабляць творы Караткевіча, каб яны мелі яскравую відовішчнасць, якая так таленавіта паказана аўтарам у літаратурных тэкстах. Пытанні, на якія мы будзем шукаць адказ на прарцягу жыцця.

Я была ў захапленні ад яскравых вобразаў, якія былі пададзены ў малой паэме «Гулянка ў дэкарацыях» Уладзіміра Караткевіча, і таму інтэрпрэтавала тэкст паэмы ў паралелі з эпізодамі рамана «Хрыстос прыязмліўся ў Гародні» на выснове здымак гістарычнай мастацкай кінастужкі. Была ажыццяўлена аўтарская пастаноўка паэмы на сцэнічных падмостках, у аснове якой паказана здрадніцтва апосталамі Хрыста і жаданне Іуды і Фамы пакінуць праўду ў рукапісе пра Юрася Братчыка, «якога царква назвала “лжэ-Хрыстом”» [3, с. 9]. На выснове сцэнічнага варыянта пастаноўкі быў зроблены студыйны аўдыязапіс. Творчую задумку аўтара, тэатралізаванае прадстаўленне і аўдыяпастаноўку ўвасобілі ў 2013–2014 гг. студэнты-рэжысёры свят, выпускнікі 2015 г. Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта культуры і мастацтваў. На той час я была

пераканана, што вынайдзены ўсе сцяжынкi, якія былі бачны праз гушчар мастацкага тэксту паэмы Караткевіча «Гулянка ў дэкарацыях», але... Шэраг падзей ў жыцці, выпадковых, на першы погляд, здарэнняў (чаго чалавек сабе не надумае, каб толькі быць зацягнутым у прапанаваныя абставіны, якія патрэбны яму!), імкненне пастаяннага спасціжэння новага далі падставы для перагляду знакава-сімвалічнага пласта і раскрыцця абноўленай інтэрпрэтацыі паэмы «Гулянка ў дэкарацыях» У. С. Караткевіча.

Літаратурная спадчына Уладзіміра Караткевіча неабсяжна. Аналіз накірункаў яго творчасці ў розныя часы займаліся П. С. Банцэвіч, А. І. Мальдзіс, Дз. Марціновіч, А. М. Ненадавец, А. У. Русецкі і інш. Для даследавання ўяўляе навуковую каштоўнасць зборнік матэрыялаў міжнароднай канферэнцыі «Уладзімір Караткевіч і яго творчасць у еўрапейскім культурным кантэксце», якая адбылася ў Оршы ў 1995 г. Асаблівую цікавасць для напісання артыкула выклікалі змешчаныя ў зборніку матэрыялы В. Локун [5], А. Лявонавай [4] і А. Сцяпанавай [8], прысвечаныя разгляду тэксту рамана «Хрыстос прыямліўся ў Гародні». І ўсё ж Творца будзе заўсёды прыцягваць да сябе позіркi нашчадкаў. Мы часта не зацікаўлены ў дэманстрацыі дасягненняў айчынай культуры і толькі праз час, калі аўтар «страчаны назаўсёды», звяртаем увагу на яго асобу, творчасць, погляды і меркаванні. Чаму так адбываецца? Ізноў задаюся пытаннем, на якое няма адказу.

У кожнай пастаноўцы па матывах твораў Уладзіміра Караткевіча змяшчаецца таямніца, якую трэба разгадаць рэжысёру падчас сцэнічнага і экраннага ўвасаблення. Найчасцей яна заключаецца ў тым, што гістарычныя падзеі і дзеянне ў пастаноўцы адбываюцца па-за межамі сцэны і ўся ўвага аўтара звернута да спадзяванняў, турбот і пачуццяў Героя. Унутраны свет персанажаў становіцца Сусветам, і таму складана пабудаваць яскравае, змястоўнае, сэнсазмяшчальнае мізансцэнічнае дзеянне на выснове паказа падзей, у якіх не размяжоўваецца рэальнасць і фантазмагарычныя летуценні, якія характэрны для ўяўнага свету персанажаў. З праблемай беспадзейнага шэрагу сутыкаюцца рэжысёры падчас інсцэнізацыі твораў А. П. Чэхава, бо дзеянне будзецца на пачуццёвай сферы герояў. Праблема пастаноўкі твораў У. С. Караткевіча змяшчаецца ў тым, што

фантазмагарычны свет пераплецены з побытавымі дзействамі сучаснасці і немагчыма вызначыць, як правесці мяжу паміж імі і ці трэба яе праводзіць, каб не парушыць структуру развіцця падзей твора. Змяшчэнне рэальнасці ва ўяўны свет адбываецца ў творах «Дзікае паляванне караля Стаха», «Чорны замак Альшанскі» і, канешне, ў малой паэме «Гулянка ў дэкарацыях».

Структурны аналіз малой паэмы «Гулянка ў дэкарацыях» выявіў новыя бакі, якія былі схаваны ў тэксце твора. Сюжэт заснаваны на паўсядзённай рабоце кінагрупы, якая задзейнічана на здымках гістарычнага фільма. Па ходзе тэкста паэмы можна зразумець, што ідуць здымкі фільма «Хрыстос прыязмліўся ў Гародні, ці Жыццё і ўзнясенне Юрася Братчыка».

Калі разглядаць тэкст малой паэмы «Гулянка ў дэкарацыях», то жанр яе набліжаецца да іранічнага памфлета, дзе сустракаюцца кпіны з ганарлівасці здымачнай групы («Мог бы спрачацца з Сам-со-манам», «Бач, апостал Павал цягне віно...» [1, с. 106], «Слава касцюёрам, / Грымёрам, акторам, / А найбольшая таму, хто даў у крэдыт?» [1, с. 107]). Тэкст і вобразы рамана «Хрыстос прыязмліўся ў Гародні» раскрываюць больш падрабязна тэкст малой паэмы «Гулянка ў дэкарацыях», таму з дапамогай структурнага аналізу празаічнага тэксту магчыма тлумачыць вобразы разглядаемага лірычнага твора.

Жанр рамана «Хрыстос прыязмліўся ў Гародні» прапануем вызначыць як інтэрпрэтацыю гістарычнай хронікі. У рамане пераасэнсоўваецца евангельскі сюжэт з пункту гледжання каштоўнасцей беларускай культуры і жыцця горада XVI ст., дзе прысутнічае памфлетная плынь, якая выкрывае хрысціянскіх служкаў у эпоху сцвярджэння гуманістычных ідэалаў у Еўропе ў час з'яўлення руху за станаўленне нацыянальнай самасвядомасці. Іронія над евангельскай гісторыяй перарастае ў гімн гуманістычнаму ідэалу, які суправаджаецца здрадніцтвам дзесяці апосталаў і падтрымкаю ідэй Хрыста рамеснікамі, беднымі сялянамі, апосталамі Іудай і Фамой, «ганебнымі», па евангельскаму тэксту, але «вернымі», згодна з падзеямі рамана, выбранаму шляху Хрыста – Юрася Братчыка.

Сумяшчэнне падзей здымкаў мастацкай стужкі і ўвасабленне гістарычных падзей на выснове сюжэта рамана «Хрыстос прыязмліўся ў Гародні» адбываецца ў малой паэме «Гулянка ў дэкарацыях»: сучаснае культурнае асяроддзе раптоўна пад-

мяняецца на гістарычную рэканструкцыю сярэднявечнай Гародні. У фінале паэмы інтэрпрэтатар (чытач) асэнсоўвае здрадніцтва не толькі ў межах сюжэта твора, але як адвечнае вяртанне да разумення яго праз абьякавасць людзей да наваколля. Менавіта абьякавасць апосталаў да лёсу Хрыста стала рухавіком адмаўлення быць верным яго ідэям. Абьякавасць Караткевіч расшыфроўвае як адмову ад затраты асабістых духоўных сіл: «Адно кепікі строяць з тых, хто працуе, да за бабамі» [3, с. 478]. Здрадніцтва Хрысту як увасабленню ідэала чалавечай годнасці перш за ўсё адлюстроўваецца ў выбары апосталамі ўтрыманскага жыцця – добрай ежы, блазоты, уцех, адмовы ад цяжкіх абавязкаў. А. М. Ненадавец піша ў манаграфіі, прысвечанай творчасці Караткевіча: «Чалавек працы, у залежнасці ад усялякіх выпрабаванняў і цяжкасцей, навучыўся даражыць жыццём і проста так развітвацца з ім не жадаў. Нават у імя высокай ідэі. Каб ён на гэта пайшоў, яму трэба было паверыць у гэтую высокую ідэю, а да такога яго мог прывесці герой, якому паверыў бы чалавек працы, пайшоў бы за ім на злом галавы, на змаганне, на бітву, нават заведама ўсведамляючы, да якога трагічнага фіналу, да якога завяршэння яна можа прывесці» [6, с. 137]. Таму неабьякавасць – гэта першы паказальнік жывога, неўтрыманскага разумення жыцця, калі мы накіраваны не забіраць, а аддаваць. У духоўным дзеянні аддачы і змяшчаецца асноўны прынцып мецэнацтва, да і творчасці.

Разгляд здрадніцтва як следства ўтрыманства дае падставы меркаваць, што гэта не асабістая праблема. Выбар учынкаў узнімаецца і ў хрысціянскай традыцыі – вера чалавека грунтуецца на жаданні пакаяцца ў грахах. Чалавек просіць у бога даць сілы быць моцным, абяцае заставацца верным добрым намерам, каб пагадзя час зноў вярнуцца на шлях здрады, перш за ўсё сабе. Ці не ў здрадніцтве адвечны сэнс хрысціянства? Шлях адвечнай грэшнасці і здрадніцтва становіцца падмуркам чалавечага жыцця. І кожны з нас разглядае праблему здрадніцтва як адмоўны ўчынак. І мы зноў і зноў сустракаемся з гэтай праблемай і, здаецца, яна будзе бясконцай. Для яе тлумачэння можна звярнуцца да будыйскай прытчы: «Адзін з вучняў спытаў Буду, ці магчыма наблізіцца яму да Настаўніка. Бо адзін з набліжаных да Настаўніка мае і дом, і слуг, і жонак, і багацце. А ён ад усяго адмовіўся, каб быць побач з Настаўні-

кам, і ўсё роўна лічыцца адхіленым. На запыт чалавека Буда адказаў так: «Усё ў тваёй галаве». Таму магчымасць быць незалежным ад матэрыяльнага, пры ўмове, што яно ёсць, – гэта першы прынцып духоўнага пачатку чалавека, стымул яго духоўнага росту і набыцця сапраўднага, паўнавеснага жыцця.

Для разгляду праблемы здрадніцтва ў малой паэме «Гулянка ў дэкарацыях» звернемся да аповесці У. С. Караткевіча «Дзікае паляванне караля Стаха», дзе трагедыя суправаджае лёс шматлікіх пакаленняў у адказнасць за ўчынак, які здарыўся некалькі стагоддзяў назад. Здрадніцтва помняць нашчадкі і нясуць за яго адказнасць. Мабыць, у адказнасці за ўчынак хаваецца магчымасць прабачэння. Так, галоўная гераіня аповесці прымае лёс і гатова зрабіць усё, каб пазбавіцца пачуцця правіны за здрадніцтва свайго продка. Сапраўды, пачуццё правіны – асноўны, кіруючы сімвал жыцця еўрапейскай цывілізацыі, які адзначыў О. Шпэнглер у знакамітай рабоце «Закат Европы». Здрадніцтва разглядаецца асновай для вызначэння каштоўнасцей еўрапейскай культуры – пачуцця правіны.

Можа, у гэтым выпадку абьякавацца – больш значны грэх, чым здрадніцтва. Бо ад здрадніцтва чалавек пакутуе, а ад абьякавацца, надварот, атрымоўвае бесклапотны спакой, скарыстоўвае прынцып утрыманства як мыслення і кірунку дзейнасці. Караткевіч падкрэслівае ў тэксце паэмы «Гулянка ў дэкарацыях», што здрадніцтва адбываецца з-за абьякавых паводзін і маўчання. «Пеўня крык – цішыня, разлілося святло – цішыня, цішыня... Мертвым сном войска мёртвае спіць на зямлі. Мо, манголы прайшлі? Мо гуны прайшлі?» [1, с. 109].

Завяршэнне гулянкi як ў паэме, так і ў рамане – падман і здрадніцтва. У тэксце паэмы Уладзімір Караткевіч дадае вобраз гулянкi язычніцкім карагодам і пакланеннем Д’яблу. У абодвух тэкстах рамана і паэмы прысутнічаюць, як доказы здрадніцтва, тупат падкоў, пеўня крык і цішыня.

Тупат падкоў звязаны з ахвярапрынашэннем, якое праводзілі язычнікі ў рамане падчас Чорнай імшы: «Гэта было падобна на прыглушаныя, слізготныя крокі дзесяткаў маленькіх ног, сярод якіх часам выдзяляліся цяжкія, нібы ішла вялікая жывёла» [3, с. 317–318]. У тэксце паэмы больш дакладна гучыць пошчак капытоў: «Проста ў д’ябла капыта / Рэквізітарам п’яным рупна падбітае...» [1, с. 108].

Наступны вобраз, які сустракаецца ў тэксце рамана і паўтараецца ў паэме, – гэта «пеўня крык». Ён адразу адсылае нас да евангельскага тэксту аб трохразовай адмове Пятра ад Хрыста, сцвярджаючы яго здрадніцтва. Уладзімір Караткевіч наўмысна падкрэслівае крык пеўня як цытаванне евангельскага тэксту.

А. М. Ненадавец раскрывае яшчэ больш грунтоўна прапанаваны вобраз: «Сонечная прырода пеўня асабліва яскрава адлюстравалася ў хрысціянскіх вераваннях. На фрэсцы адной з рымскіх катакомбаў па баках Хрыста, намалюванага ў выглядзе антычнага пастыра, стаяць два пеўні. У раннехрысціянскай легендзе апавядаецца, што Хрыстос уваскрэс пасля першага крыку пеўня. Шырока вядома і евангельскае паданне, паводле якога певень сваім крыкам пракляў здрадзіўшага Хрыста апостала Пятра. Матыў птушкі, якая сваім крыкам разганяе нячыстую сілу і адпалохвае мерцвякоў, стварае кульмінацыю ў шэрагу казак, пастаянна прысутнічае ў былічках» [6, с. 92]. Таму пеўня крык можна расцаніць як надзею чалавека на перамогу над слабасцямі праз сілу духа.

І трэці вобраз – вобраз цішыні – акцэнтуюцца ў тэкстах рамана і малой паэмы як спустошванне і марнасць ўсіх намаганняў, якія адбываліся на працягу апісваемых падзей.

У паэме мы зноў сустракаемся з акцэнтам на цішыні. «Пеўня крык. / Цішыня. / Разлілося святло. / Цішыня» [1, с. 109].

Уладзімір Караткевіч усведамляе цішыню па-рознаму. А. М. Ненадавец прыводзіць апісанне прыроды ў ранняй аповесці Караткевіча «У снягах драмае вясна», дзе цішыня – прыкмета гармоніі прыроды і свету чалавека: «Якая цішыня! Якая вялікая цішыня!» [6, с. 53]. У больш сталых творах У. С. Караткевіча цішыня звязана з апісаннем самага жудаснага страху. Прывядзём урывак з аповесці «Дзікае паляванне караля Стаха»: «Зноў, як у той раз, бязгучна ляцелі яны [туманныя сілуэты коннікаў] перада мною страшэннымі скачкамі проста ў паветры. І поўнае маўчанне, быццам я аглух, вісела над імі» [2, с. 306]. М. К. Рэрых таксама ўзгадвае цішыню як розныя станы чалавека. «Ёсць два віды цішыні: бездапаможная цішыня інертнасці, якая атаясамляе сабою распад, і цішыня магутнасці, якая кіруе гармоніяй жыцця [7, с. 50]. У семіятычнай прасторы твораў У. С. Караткевіча цішыня – гэта нават не інерцыя і не распад, гэта эмацыянальны стан напружанага чакання, які

ўвасабляецца праз жах, гібель надзей і бязладдзе. Менавіта так вырашаны фінал малой паэмы «Гулянка ў дэкарацыях» і так пазначаны пачатак рамана «Хрыстос прыязмліўся ў Гародні»: нікога не засталася, акрамя Іуды і Фамы. «І замыслілі мы пакінуць праўду. Можа, яна дойдзе, калі пачнуць кананізаваць не ў святыя, а ў Людзі» [3, с. 10]. Цішыня напружанага чакання замяняецца стваральнай цішынёй напісання Евангелля.

На выснове семіятычнага метаду ў разглядзе малой паэмы У. С. Караткевіча асноўных катэгорый знакава-сімвалічнай прасторы была вылучана наступная структура:

– абыякавасць. Яна ідзе ад звычкі ўтрыманства. Звычай «браць», «карыстацца» – асноўная характарыстыка сучаснага жыцця. Аўтар падкрэслівае ў паводзінах Героя, што ён жыве прынцыпам аддачы як духоўнай, так і матэрыяльнай;

– пачуццё правіны ў хрысціянстве – гэта надзея на дараванне прабачэння. Абыякавасць ніколі нават не зможа дацягнуцца да вышыні пачуцця правіны;

– вобраз здраніцтва як следства абыякавасці да асяроддзя вызначаецца ў тэксце некалькімі з’явамі, якія аб’ядноўвае У. С. Караткевіч: цішыню як напружанае чаканне, крык пеўня як сімвал духоўнага пакарання і выратавання, пошчак конскіх падкоў – гібелі душы чалавечай, растаптанай у жудасным д’ябальскім танцы;

– магутны духоўны пачатак, які характэрны для нашай беларускай ментальнасці, перш за ўсё спачувальнасць да іншых неабходна выходзіць і ўзгадоўваць у нашай культуры, каб пазбавіцца абыякавасці і ўзнавіць гармонію чалавека і Сусвету.

1. *Караткевіч, У.* Гулянка ў дэкарацыях (Малая паэма) / У. Караткевіч // Быў. Ёсць. Буду : кніга паэзіі / У. Караткевіч ; прадм. Р. Барадулліна. – Мінск, 1997. – С. 106–109.

2. *Караткевіч, У.* Дзікае паляванне караля Стаха : аповесць / У. Караткевіч // Зямля пад белымі крыламі : нарыс. Дзікае паляванне караля Стаха : аповесць / У. Караткевіч. – Мінск, 1995. – С. 183–367.

3. *Караткевіч, У. С.* Хрыстос прыязмліўся ў Гародні : Евангелле ад Іуды : раман / У. С. Караткевіч. – Мінск : Маст. літ., 2007. – 589 с.

4. *Леонова, Е.* Образ Марии Магдалины в романе В. Короткевича «Хрыстос прыязмліўся ў Гародні» и мировой литературный опыт «С тобой, как с деревом побег, срослась» / Е. Леонова // Уладзімір Караткевіч

і яго творчасць у еўрапейскім культурным кантэксце : матэрыялы міжнар. навук. канф., Орша, 24–25 лістап. 1995 г. – Мінск, 2000. – С. 168–183.

5. *Локун, В.* У пошуку маральнага ідэалу. Проза Уладзіміра Караткевіча / В. Локун // Уладзімір Караткевіч і яго творчасць у еўрапейскім культурным кантэксце : матэрыялы міжнар. навук. канф., Орша, 24–25 лістап. 1995 г. – Мінск, 2000. – С. 133–152.

6. *Ненадавец, А. М.* Уладзімір Караткевіч : прырода, фальклор і творца / А. М. Ненадавец. – Мінск : Беларус. навука, 2015. – 423 с.

7. *Рерих, Н.* Пути благословения / Н. К. Рерих. – Минск, 1991. – С. 49–52.

8. *Сцяпанав, А.* Рысы еўрапейскага постмадэрнізму ў творах Уладзіміра Караткевіча (на матэрыяле рамана «Хрыстос прызямліўся ў Гародні») / А. Сцяпанав // Уладзімір Караткевіч і яго творчасць у еўрапейскім культурным кантэксце : матэрыялы міжнар. навук. канф., Орша, 24–25 лістап. 1995 г. – Мінск, 2000. – С. 58–62.

П. Р. ІГНАТОВІЧ

НАРОДНАЯ КУЛЬТУРА Ў ДАСЛЕДАВАННЯХ КАНСТАНЦІНА І ЯЎСТАХА ТЫШКЕВІЧАЎ

Шмат адораных людзей даў беларускай зямлі старадаўні магнацкі род Тышкевічаў. Сярод іх былі людзі самага рознага занятку: дзяржаўныя і ваенныя дзеячы, знакамітыя даследчыкі, судзі, эканамісты, архітэктары, мемуарысты, інжынеры, музыкі. Пачэснае месца сярод іх займаюць знакамітыя прадстаўнікі Лагойскай лініі роду браты Канстанцін (1806–1868) і Яўстах (1814–1873) Тышкевічы. Іх бацька Пій Феліцыянавіч Тышкевіч (1756–1858) вызначыўся рэкордам доўгажыхарства (пражыў больш ста гадоў), шмат зрабіў для эканамічнага ўмацавання свайго графства. Атрымаўшы добрае хатняе выхаванне, скончыўшы Мінскую школу, ён прысвяціў сябе гаспадарчай дзейнасці. Разам з клопатамі эканамічнага парадку ён шмат зрабіў для памнажэння культурнай спадчыны ў родным Лагойску: пісаў сямейную хроніку, папаўняў бібліятэку і мастацкую галерэю, іграў на скрыпцы і флейце, арганізоўваў камерныя і сольныя канцэрты, быў выдатным рэзчыкам па дрэву і інкрустатарам.